

Svijest na razmeđu biomedicinskog i društveno-humanističkog promišljanja*

Amir Muzur**
amir.muzur@medri.uniri.hr

UDK: 159.922:[57:61
159.922:009

Izlaganje sa znanstvenog skupa / Conference paper
Primljeno: 31. listopada 2016.
Prihvaćeno: 1. studenog 2016.

Poput »svjetla« ili »vatre«, svijest je, kao termin, toliko neprecizan, zbunjujući i potencijalno višeznačan da, logično, ne pokazuje napretka u priskrbljivanju zadovoljavajuće neurofiziološke potke doli pridodavanja novih teorija i njihovih zagovornika. Čak ni u pragmatičnom kliničkoneurološkom smislu, nisu razjašnjeni ni kvalitativni ni kvantitativni limiti svijesti.

S druge strane, u diskursu unutar društvenog i humanističkog područja, svijest ne prestaje »služiti svrsi«, tj. biti propitivana kao osnova morala, planiranja, kreiranja novih ili nepostojećih sadržaja, mogućnosti komunikacije s drugima, namjere, razlučivanja istine od obmane, samosvijesti, sintetičkog promišljanja i zaključivanja, odabira kao katalizatora slobode, odgovornosti i kontrole, pažnje, pamćenja kao premošćivanja vremena, nijansiranog ponašanja kao odgovora na vanjske čimbenike i dr.

Ovaj se prilog, dakle, može smatrati »pohvalom svijesti« kao umjetnom, dogovornom »slučajnom« konstruktu koji je, upravo svojom nepreciznošću, dao i daje značajan prinos sazrijevanju čovjeka kao intelektualnog bića.

Ključne riječi: svijest, redukcionizam, bioetika.

* Izlaganje sa Znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem »Svijest – otvaranje suvremenog interdisciplinarnog poliloga«, održanog 21. listopada 2016. u Rijeci, u suorganizaciji Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Teologije u Rijeci (Katedra za filozofiju) i Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini).

**Dr. sc. Amir Muzur, dr. med., redoviti profesor i pročelnik Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta i prodekan za poslovne odnose i kvalitetu Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Rijeci; predstojnik Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku »Fritz Jahr« Sveučilišta u Rijeci – mrežne jedinice Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku; B. Branchetta 20, HR-51000 Rijeka.

Još su Ilya Farber i Patricia Churchland usporedili nedorečenost pojma »svijest« s pojmom »gorenje« koje je nekada podrazumijevalo i nuklearnu fuziju koja se odvija u Suncu i oksidaciju kojoj svjedočimo u vatri i elektricitet koji promatramo u munji¹ (a mogli bismo ovamo dodati i »zagrijanost« za neku temu ili neku osobu, »gorenje« čela u vrućici i slično). Međutim, dok ovi autori priželjkuju da će, strpljenjem i napretkom znanosti, svijest jednoga dana moći biti precizno definirana i da sada prisutna situacija proizvodi »konfuziju i besmisleni argumentaciju«, u ovom će se kratkom izlaganju pokušati zagovarati »blasfemičan« stav da trenutačna impotentnost biomedicinskih znanosti utemeljenih na dokazima, u pitanju definiranja svijesti, zapravo, nudi društvenim i, prije svega humanističkim disciplinama prigodu za njihov vlastiti razvoj, kao i razvoj individualnih i kolektivnih intelektualnih horizonata.

U hrvatskom jeziku, termin »svijest« podrazumijeva sposobnost mišljenja; spoznajnu jasnoću; trajnu prisutnost socijalnih, političkih ili etičkih načela i drugo. Međutim, čak i unutar područja neuroznanosti, postoje ogromne razlike u shvaćanju i definiranju svijesti. William James je svijest promatrao »prvenstveno kao pitanje odabira«,² Alan Allport kao »rezultat perceptivne integracije i stabilizacije«,³ Marcel Kinsbourne kao »stanje mozga koje nastaje kada su istovremene – modalitetno specifične – informacije uzajamno sukladne«,⁴ Philip Zimbardo kao »uvid u vlastite unutarnje doživljaje i vanjsku okolinu«⁵ itd. Nije čudo da su mnogi nestrpljivi redukcionisti, poput Francisa Cricka, Daniela Dennetta ili Patricije Churchland, proglasili svijest »iluzijom«, odnosno ideju da se sve svodi isključivo na neuronsku aktivnost »zapanjujućom hipotezom«. Churchlandova pokušava, čak, usporediti svijest s »izmišljenim« Bergsonovim *élan vital*-om, ali začuđujućom površnošću ignorira činjenicu da se štošta može proglasiti nespustojećim iz perspektive poznatih osjeta, a ipak ima ogromnu eksplanatornu ulogu: nije li tako i s Freudovim erosom ili egom, pa i sa samom idejom? Njeno negiranje podrazumijeva njeno svođenje na trodimenzionalnu materiju, da ne govorimo o kulturološkoj besmislici koja iz takve negacije proizlazi. Nije čudo da, u tako kaotičnoj kakofoniji, jedni pristaju uz *Međunarodni rječnik psihologije* iz 1989. koji bilježi misao Stuarta Sutherlanda da »nije moguće specificirati što je svijest, što ona radi ili zašto se razvila: o njoj nije napisano ništa što bi bilo vrijedno čitanja«,⁶ a drugi uz pokret

¹ Usp. Ilya B. FARBER, Patricia S. CHURCHLAND, *Consciousness and the neurosciences. Philosophical and theoretical issues*, u: Michael GAZZANIGA (ur.), *The Cognitive Neurosciences*, Cambridge, MIT Press, 1995, 1295-1306.

² William JAMES, *The Principles of Psychology*, Cambridge, Harvard University Press, 1890/1981.

³ D. Alan ALLPORT, *On knowing the meaning of words we are unable to report. The effects of visual masking*, u: S. DORNIC (ur.), *Attention and Performance*, Hillsdale, Erlbaum, 1977.

⁴ Marcel KINSBOURNE, *Integrated field theory of consciousness*, u: A. J. Marcel, E. Bisiach (ur.), *Consciousness in Contemporary Science*, Oxford, Clarendon Press, 1988.

⁵ Philip G. ZIMBARDO, *Psychology and Life*, New York, Harper Collins, 1992.

⁶ Stuart SUTHERLAND, *The International Dictionary of Psychology*, New York, Continuum, 1989.

»misterijanizam« koji vjeruje da ljudi, jednostavno, »nisu na razini zadaće« i da imaju šanse da otkriju pitanja svijesti koliko i »vjeverice da shvate kvantnu mehaniku« (Josh Weisberg).⁷

Jednako naivnima izgledaju povremena oduševljavanja navodno novim, a zapravo prastarim idejama koje »objašnjavaju« svijest. Tako je istup Australca Davida Chalmersa na skupu posvećenom svijesti 1994. u Arizoni privukao pažnju nazvavši pitanje svijesti »teškim problemom« (*hard problem*), a godinama kasnije još jednom, zahvaljujući misaonom eksperimentu s »dvojnikom-zombijem«. Christof Koch, pak, lansirao je teoriju o »panpsihizmu« i počeo paziti da hodajući ne stane na kukca... Pokušaji definiranja razina svijesti, poput onog Timothyja Learyja, neusporedivo su duhovitiji, premda zadiru više u umjetnu alteraciju ulaznih informacija iz vanjskog svijeta (deformacijom osjeta pod utjecajem droga) nego izravno u svijest. Iz istoga razloga nam, vjerojatno, o svijesti mogu reći manje od očekivanoga i anestezija ili psihičke bolesti, budući da je i ondje svijest promijenjena kao posljedica promijenjenog supstrata odgovornog za percepciju (u temporalnoj epilepsiji, halucinacijama, psihopatiji i dr.). Nije isključeno da bi, naizgled paradoksalno, izravan uvid u svijest prije mogao pružiti san, ukoliko ga se počne promatrati kao svijest s percepcijom svedenom na unutarnje i izostalom mogućnošću verbalizacije (odnosno kritičkog nadzora, »pologičenja«, što bi u konačnici moglo biti slično unutarnjoj verbalizaciji). Ova je misao donekle na tragu nekoliko meditacijskih tehnika (zen, primjerice, ili senzorna deprivacija) koje zagovaraju isključivanje osjeta da bi se dosegla »čista svijest«.

Među trajnim preokupacijama proučavatelja ili promišljatelja svijesti je i zaokupljenost »problemom« svijesti životinja⁸ i biljaka, svijesti drugoga, a onda i svijesti umjetnih tvorevina poput računala. John Searle, tako, tvrdi da iz računala može izaći samo ono što smo u njega prethodno bili stavili, čak i kada rezultat izgleda sofisticiranijim (poznati primjer »sobe koja govori kineski«). Međutim, budući da ne znamo što je svijest, ne možemo odbaciti mogućnost da je riječ – štoviše, to je prilično vjerojatno – o novom fenomenu koji proizlazi iz kombiniranog sudjelovanja elemenata (*emerging property* po Popperu i Ecclesu;⁹ Kosslyn i Koenig su to usporedili s notama i rezultirajućom melodijom,¹⁰ a Koch i Tononi s određenim stupnjem integriranosti informacija¹¹). U tom slučaju, barem teoretski, neobjašnjivi »kvarovi« na računalima,

⁷ Josh WEISBERG, The hard problem of consciousness, u: J. FIESER, B. DOWDEN (ur.), *Internet Encyclopedia of Philosophy* (<http://www.iep.utm.edu/hard-con/>).

⁸ Usp. Thomas NAGEL, What it is like to be a bat?, *The Philosophical Review*, 83 (1974) 4, 435-450.

⁹ Karl R. POPPER, John C. ECCLES, *The Self and Its Brain*, Berlin, Springer, 1981.

¹⁰ Usp. Stephen M. KOSSLYN, Olivier KOENIG, *Wet Mind. The New Cognitive Neuroscience*, New York, Free Press, 1992.

¹¹ Usp. Giorgio TONONI, Melanie BOLY, Marcello MASSIMINI, Christof KOCH, Integrated information theory. From consciousness to its physical substrate, *Nature Reviews Neuroscience*, Volume: 17 (2016) Pages: 450-446. Year published:

napadi virusa i hakiranja, mogli bi biti i reakcijama ili čak autonomnim aktivnostima svjesnih strojeva... Kao i svaki neočekivani fenomen, i ovaj nas može prestrašiti, ali i pružiti nadu: nedavno je svijet bio zgranut uvođenjem robota na mjesto recepcionara u jednoj belgijskoj bolnici – međutim, nije li robot, instruiran da dešifrira emotivno stanje čovjeka s kojime »razgovara« i adekvatno reagira, zapravo, napredak u odnosu na otuđene moderne službenike, otupjele i lišene empatije?

Svijest je zasigurno konstrukt utemeljen na moždanoj aktivnosti, ali je za kulturu, pa i neuroznanost, interesantnija epifenomenologija svijesti. Verbalna komunikacija koju je razvio čovjek pretvorila je svijest u nešto drugo od pukog zbroya osjeta i kognicije: štoviše, moguće je da je (unutarnja ili vanjska) verbalizacija postala ključnim aspektom svijesti koja bi inače, ako nije verbalizirana, ili bila izgubljena iz kratkoročnih memorijskih bafera nakon nekoliko sekundi, ili bi imala nejasan, nedovršen oblik koji je teško upotrebljiv za intelektualnu aktivnost. O tome, uostalom, znaju svi prisutni koji drže predavanja i koji nakon nekoliko puta ponovljenog izlaganja osjete da su dosegli njegovo pravo »razumijevanje«. (Da se ipak ne radi uvijek i samo o verbalizaciji, dokazuju primjeri pada slike na slijepu pjegu, ili obrnutost slike na mrežnici, što se sve kompenzira na razini svjesne percepcije.) Ukratko, kao što konstruiramo povijest iz tzv. činjenica – a zapravo, kako bi rekao Edward Said, stvaramo od njih fikciju, književnost – tako iz osjeta, koje registriramo iz vanjskog svijeta ili iz unutrašnjosti vlastitog tijela, interpretacijom stvaramo nešto drugo, subjektivno, izmišljeno u smislu slabe podudarnosti ili nepodudarnosti s izvornim osjetom: odatle sumnja u mogućnost dosegnuća apsolutne istine, odatle sumnja da onaj koji vidi može išta objasniti slijepome, odatle limitiranost međuljudske komunikacije na dogovornu razinu – dakle, na sporazumnu fikciju. Ova »fikcija« doseže osobito intrigantnu dimenziju u obmani i samoobmani, dakle, kada konstrukt za koji znamo da ne odgovara percipiranoj »istini« koristimo u komunikaciji s drugima kao da je stvaran, odnosno kada smo mučeni neutemeljenim brigama ili miješamo maštu s realnošću (u igri, kreativnom postupku ili psihopatologiji).

Pripisivanje svijesti ključnih osobina čovjeka kao dominantnog bića svog ekosustava i čovjeka kao društvenog bića, podrazumijeva identifikaciju svijesti s intelektualnim kapacitetima poput pažnje ili pamćenja, ali i s odgovornošću za odabir prihvatljivog ponašanja, za planiranje postupaka. Po širini pojava i funkcija s kojima se dovodi u vezu, uz istodobno nepoznavanje njenih temeljnih zakonitosti, svijest je u ljudskoj kulturi usporediva jedino s pojmom božanskog ili smrti.

U svom predgovoru djelu *Globalna bioetika* Vana Rensselaera Pottera iz 1988., ekstravagantni teksaški doktor medicine i filozofije, preobraćenik u svojoj pedesetoj na pravoslavlje, Tristram Engelhardt, rekao je, misleći na bioetiku, da nam

»nova riječ često omogućuje imenovanje elemenata stvarnosti na način da osigurava novu kontrolu nad našim kulturnim okruženjem. Često nije preciznost riječi izvorom njene snage i korisnosti. Zapravo, često nam baš nepreciznost, nedostatak jasnoće omogućuje imenovanje i istodobno dovodenje u vezu mnogih područja interesa. Prikladna riječ može privući bogat aglomerat slika i značenja i tako nam pomoći da uvidimo odnose između elemenata stvarnosti koji su prije bili odvojeni u našem promatranju i promišljani samo kao neusporedivi. Takva riječ ima plodnu ili stratešku neodređenost.«¹²

Nije li upravo ta neodređenost i neodredivost (du Bois-Reymondov »ignoramur et ignorabimus«) pojma, pojave i posljedica svijesti, učinila čovjeka koji misli zanimljivijim? Nije li mu pružila temu koja jamči neiscrpnost, nedokučivost, pa stoga i smislenost oglédanja? Nije li i ova revija promišljanja sve nas navela da razmjenjujemo informacije, zauzimamo stavove, pa čak i emotivno se angažiramo u prilog ili protiv neke od iznesenih ideja? Svijest je, u svojoj nedorečenosti, vrijedna enkomija: baš kao što sipina kost služi papigama za brušenje kljuna, a boksačima vreća za održavanje kondicije, pojam »svijesti« nam već desetljećima osigurava intelektualnu živost i vježbu.

¹² H. Tristram ENGELHARDT, Jr., Foreword, u: Van Rensselaer Potter, *Global Bioethics. Building on the Leopold Legacy*, East Lansing, Michigan State University Press, 1988, vii-xii, vii.

Amir Muzur*

*Consciousness on the crossroad between biomedical pondering and social sciences and humanities***

Summary

Like »light« or »fire«, the consciousness as a term is so imprecise, confusing, and potentially polysemantic that it, logically, does not demonstrate any advancement in providing a satisfactory neurophysiological texture except adding new theories and their advocates. Even in the pragmatic clinical-neurological sense, cleared have been neither quantitative nor qualitative limits of consciousness.

On the other hand, within the discourse in the framework of social sciences and humanities, consciousness does not cease being »useful«, i. e., being questioned as the base of morality, planning, creating new or inexistent contents, possibility of communication with others, intention, discerning truth from deception, self-consciousness, synthetic pondering and concluding, choice as a catalyst of freedom, responsibility and control, attention, memory as the spanning of time, nuanced behaviour as a response to external factors, etc.

This paper can thus be considered an »encomium to consciousness« as an artificial, agreed »accidental« construct which, precisely by its impreciseness, have provided an important contribution to the maturing of man as an intellectual being.

Keywords: consciousness, reductionism, bioethics.

(*na engl. prev.* Amir Muzur)

* Amir Muzur, MD, MA, PhD, Full Professor and Head Department of Social Sciences and Medical Humanities, Faculty of Medicine; Vice-Dean for Business Affairs and Quality, Faculty of Health Studies, University of Rijeka; Director, The »Fritz Jahr« Research and Documentation Centre for European Bioethics at University of Rijeka – a unit of Centre of Scientific Excellence for Integrative Bioethics; Address: B. Branchetta 20, HR-51000 Rijeka, Croatia; E-mail: amir.muzur@medri.uniri.hr.

** Paper presented at scientific symposium with international participation »Consciousness – opening a modern interdisciplinary polylogue«, held on October 21, 2016, in Rijeka, and organised by Catholic Theological Faculty of University of Zagreb – Theology in Rijeka (Department of Philosophy) and Faculty of Medicine of University of Rijeka (Department of Social Sciences and Medical Humanities).